

Nyutgivelse 2019

LOKALHISTORIE BIRKENES

Hefftet var opprinnelig utgitt som et undervisningshefte for skolene i Birkenes kommune. Det er skrevet på nytt og bildene er skannet på nytt.
Red. Per Gunnar Knutson

Tyske forsyningstropper på Birkeland. Morhopper i bakgrunnen

Femti år etter freden

Tekst: Åsmund Knutson
Bilder: Johannes Agerbo

FEMTI ÅR ETTER FREDEN

Gamle Birkenes kommune

9. april 1940

Da 11 år gamle Torgny på gården Slogedal, 3 km nord for Birkeland, gjorde seg klar til å gå på skolen 9. april 1940, sa faren: «*Du får gå, men det er ikke sikkert det blir skole i dag, for det er blitt krig i landet. Jeg har hørt kraftig kanonskyting fra Kristiansand i dag tidlig*».

På Birkeland var det fullt av fremmede mennesker, og skolen var avlyst. De fremmede hadde flykta fra Kristiansand med tilfeldige lastebiler, busser og privatbiler, og de så svært rådville og skremte ut. Mange kom seg inn i Bedehuset. Der fikk de litt mat og hjelp til å komme til en heim i bygda, der de kunne få husrom.

Andre som ikke hadde fått penger med seg, fikk utlevert en rekvisisjonseddell på 25 kroner. Den kunne de kjøpe mat for på Forbruksforeningen.

Før Torgny dro på heimveg, var han nedenom Folkehøgskolen og så på de tyske soldatene som var torpedert utenfor Lillesand dagen før. Nå sto de og så på folkehøgskoleelevene som i all hast måtte komme seg på heimveg, etter at skolevinteren hadde fått så brå en slutt.

Da Torgny kom heim til Slogedal, fant han husa fulle av slektninger som hadde flykta fra Birkeland. De følte seg tryggere der enn ute ved riksvegen, der det gikk rykter om at det kunne bli krigshandlinger.

Soldatene

Et par dager senere kom onkelen heim til Slogedal sammen med fire andre soldater. De hadde uniformer og geværer og bar på en stor kasse med ammunisjon og militæreffekter. De hørte til mannskapet på Odderøya festning og hadde hatt vakttjeneste i Randesund ved innseilingen til Kristiansand. Der hadde de meldt fra om de fiendtlige krigsskipa som gikk til angrep på festninga. De hadde og hatt i oppdrag å melde fra om nedslagspunkta til egne prosjektiler fra Odderøya ved innskytingen av kanonene mot krigsskipa.

Da festninga kapitulerte, fikk vaktstyrken ordre om å brenne alle papirer og komme seg vekk så fort som mulig. Onkelens gruppe dro avgårde på sideveger for å unngå fiendtlige soldater. De tok vegen over Røynåsheia og kom seg vidare til Slogedal. Der prøvde de straks å komme i forbindelse med militæravdelingen i Setesdal. Det greide de ikke før den kapitulerte 15. april.

Før soldatene i onkelens gruppe skilte lag, gjømt de våpen og ammunisjon under noen store steiner i heia bak husa i Slogedal. Der ble sakene liggende under hele krigen, bare brukt til å skyte en elg med i døgsmål av og til, når matmangelen røynte for hardt på.

Rasjoneringkort

Forsyningsdepartementet
Direktoratet for proviantering
og rasjonering

MEL- og BRØDKORT

for tiden 2. sept. til 29. sept. 1940.

Serie A
4. kortperiode

NB! På dette kort fås ikke kjøpt finsiktet hvetemel eller bakervarer herav.

På hvert merke fås kjøpt 80 gr hardt bakverk, 100 gr mel, gryn, ertor, bønner, ris, eller 130 gr mykt bakverk. - Hvert merke gjelder i den uken det lyder på, i 2 uker før og i de 3 neste uker. - Det er straffbart å selge, kjøpe, eller på annen måte overdra kort. - Løse merker gjelder ikke. NB! Kortet er bare gyldig når det er stemplet av forsyningsnemnda og innehaverens navn og adresse er ført på.

Innehs navn

Wolff Tobiasen

adresse

Birkeland

Forsyningsnemndas stempel:

16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9
16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9	16	80-100-130 23/9-29/9

Forsyningsdepartementet
Direktoratet for proviantering
og rasjonering

FETTKORT

for 16. kortperiode

Kortet er bare gyldig når det er stemplet av forsyningsnemnda og innehaverens navn og adresse er ført på.

På hvert fettmerke fås kjøpt enten 250 g smør eller margarin eller 200 g kunstspisefett eller spiseolje. Hvert fettmerke gjelder i det tidsrom som direktoratet til enhver tid bestemmer.

Løse merker gjelder ikke. Salg, kjøp eller annen overdragelse av kort er straffbar.

Navn:

Wolff Tobiasen

Adresse:

Birkeland

Forsyningsnemndas stempel.

FETT 16 250-200 I	FETT 16 250-200 J	FETT 16 250-200 H	FETT 16 250-200 G	FETT 16 250-200 F	FETT 16 250-200 E
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

S IV S V S VI S VII S VIII

SUKKERTORT

for tiden 1/7 til 15/12 1940.

På hvert merke fås kjøpt den ukersjon sukker som direktoratet til enhver tid bestemmer. Merket er ugyldig etter 3 ukers forløp. Det kan handles 1 uke på forhånd. Løse merker gjelder ikke. Merkene S I til S VIII er til bruk etter nærmere bestemmelser. Kortet er bare gyldig når det er stemplet av forsyningsnemnda og innehaverens navn og adresse er ført på. - Det er straffbart å selge eller kjøpe kort. Talongen må medbringes når en henter nytt kort.

Forsyningsdepartementet
Direktoratet for proviantering
og rasjonering

Innehaverens navn

Wolff Tobiasen

adresse

Birkeland

Forsyningsnemnda

Forsyningsnemnda

Rasjonering

Det varte ikke lenge før Torgny kunne begynne på skolen igjen. Men det var ikke som før. Landet var okkupert, og elevene prata mye om krigen. På skolevegen møtte han tyske soldater, som hadde vært i krig med onkelen. De gikk inn på butikken og handla akkurat som om de var nordmenn. Det var rart.

Heime prata foreldra om rasjoneringa som kom til å bli strengere. Torgny ble med faren til Birkeland for å kjøpe et lite hestelass med matvarer en dag. Selv ønska han at de hadde kjøpt japansk ris, for det likte han så godt. Faren sa han kunne gå til Birkeland og kjøpe en hel sekk. «De er så lette at du kan bære sekken heim på ryggen», la han til. Men det syntes Torgny var så flaut at han lot det være. Det angra han senere på, for det varte ikke lenge før slike luksusvarer forsvant fra butikkene.

Rasjonene ble mindre, og de fleste vareslag ble etter hvert rasjonert: Kaffe, brød, sukker, korn, mel, såpe og kledevarer. Da begynte en utstrakt byttehandel og svartehandel mellom folk.

Hestemønstring for tyskerne i Birkelandsmonen

Bensin var mangelvare, så det ble forbudt å bruke privatbiler. Busser og drosjebiler måtte bare kjøres på gass fra vedgassgeneratorer som ble montert på bilene. Tyskerne brukte hester til mange transporter. Når de mangla hester, måtte bøndene levere sine. Hestemønstringen gikk for seg på Birkelandsmonen. Ingen bonde ville være av med hesten sin, så mange prøvde med knep å slippe unna. En bonde klinte hesten sin inn med kumøkk, før han dro på hestemønstringen. Der fikk han grov kjeft, fordi han stelte hesten sin så dårlig. Men han slapp å levere den, og det var jo meningen.

Hestene måtte ha høy, og Forsyningsnemnda fikk i oppdrag å skaffe 7500 kg høy straks. Det ble tatt fra bøndene i bygda.

Tyskerne ville også ha greie på hvor mye bøndene lå inne med av ymse varer, og

Forsyningsnemnda måtte foreta opptelling i alle hus av poteter, korn, grønnsaker og husdyr.

Påbud og forbud

Etter Terbovens tale 25. september 1940, da han varslet om at førerprinsippet skulle innføres i Norge, kom det stadig nye påbud og forbud fra okkupasjonsmakta. De var ofte markert med trusselen: «Skutt blir den som ikke adlyder!»

Trusler og advarsler som det var så mange av under krigen, virka ofte sterkt på barna. De følte angst for at noe galt kunne hende med noen av sine. Torgny kunne føle slik angst når det til dømes ble sagt: «Du må ikke si noe om geværa som er gjømt.» Da var han redd for at det kunne komme til å hende noe vondt med foreldra eller andre inne familien.

Den 4. oktober 1940 kom påbudet om at alle våpen måtte leveres. Far til Torgny leverte børsa si, fordi den var registrert i Skytterlaget. Men onkels militære våpen under steinen bak husa ble liggende som en godt bevart hemmelighet.

Den 7. august 1941 måtte alle radioer være innlevert til lensmannen. I Slogedal dreiv de en revefarm med 120 dyr sammen med noen naboer. De ble enige om å gjøemme en radio i et hemmelig rom i reirkassa inne i revegården. Der kunne 5 mann sitte skult sammen med en rev og lytte på London. Det var en ny hemmelighet som Torgny ble formant til å tie med.

Den 26. september 1941 kom det påbud om å levere telt, ryggsekker, herreanorakker og vindjakker. Det var nok krigen med Russland som Norge skulle være med å støtte på denne måten. Hitler hadde starta den krigen 22. juni 1941, men det ble ingen dans på roser.

Kongedemonstrasjoner

Bare 6 dager etter Terbovens tale om den politiske nyordninga i Norge begynte tyske myndigheter og norske nazister å gå til åtak på kongen. Den 1. oktober 1940 kom påbudet om at alle kongebilder måtte fjernes, og det ble forbudt å selge bilder av kongen. Ikke engang sjokolade og sardiner med kongebilder måtte selges. Den 25. oktober samme år ble det forbudt å be for Kongen og Regjeringa i Kirkebønna.

Dette virka mot sin hensikt. Kongen ble bare mer populær. Folk festa blankpusa 1-ører på seg med H7-sida ut og gikk med blomster i knappholet på Kongens fødselsdag. Mange ble arrestert og fengsla for dette. I Birkenes tok bygdas nazister del i denne kampen mot Kongen.

Den 14. mai 1941 avslutta Birkenes Hornmusikk en vanlig øvingskveld med å spille Kongesangen. Det fikk en bygdenazist høre og meldte øyeblikkelig Hornmusikken til politiet «for terror mot Nasjonal Samling», som det sto i tiltalen. Han forlangte instrumenta inndradd og formannen gitt en passende bot. Det ble også gjort.

Den 22. juli 1941 ble 4 ungdommer fra Birkeland meldt til politiet av en bygdenazist, fordi de hadde skrevet LEVE KONGEN på Sparebankens uthusbygning. Ungdommene ble arrestert og fengsla i Arendal kretsfengsel. Der satt de på eneceller i 7 uker fram til 5. september. Etterpå fikk de meldeplikt for lensmannen og måtte betale 100 kroner hver i bot. Den 22. november 1941 kom det skriv fra myndighetene til alle landets skoler. Det ble lest opp for elevene på Birkeland folkeskole. I skrevet sto det blant anna at elevene ikke måtte gå

med norske flagg, H7-merker eller binders på klærne sine. Heller ikke måtte de gå med nisseluer på hodet. Det siste likte Torgny minst, for nisselua var så god og varm, og den skilua han fikk i stedet, hadde så tynne ørelapper.

Tyske tropper runder Fritunsvingen på Birkeland

Ungdommene og nazistene

Torgny hadde fått vite at han måtte holde seg borte fra Hirdfolk (nazister) og ikke prate med dem. Selv syntes han det var underlig at voksne folk ville gå i uniform og ha noe med tyskerne å gjøre. Slik tenkte nok andre ungdommer på Birkeland og, men de var nyfikne og ville gjerne vite hva som foregikk på nazistenes møter og hvem som gikk dit.

Til et nazistmøte på Birkeland 14. desember 1940 møtte det 16 personer. Av disse var 7 fra Birkenes. Til ordensvakt var det utkommandert 8 politifolk fra Arendal. 30 ungdommer fra Birkeland var møtt fram. De sto utenfor kommunehuset og holdt øye med hvem som kom til møtet.

Da møtet var slutt, sto ungdommene fremdeles stille utenfor og så da møtefolk og politi reiste igjen. Men da to bygdenazister begynte å gå oppover Herefossvegen, fulgte de 30 ungdommene tett etter uten å si et eneste ord. Nazistene likte ikke dette og stansa flere ganger og ville ha ungdommene til å snu. Men de sto bare ganske stille og tause og så på dem. Når de to begynte å gå igjen, fulgte de tretti tett etter.

Omsider stansa nazistene, og den ene gikk og henta en politimann som bodde på hybel. «Hva har de gjort?» spurte lovens håndhever. «Ingenting», svarte de forfulgte, «men

de følger etter oss.» «Da kan jeg ikke gjøre noe», sa politimannen og gikk. Ungdommene visste at denne politimannen ikke var nazist.

Og så fortsatte den tause måneskinnsferden oppover Monane til et vegkryss. Der skilte nazistene lag. Ungdommene stansa, satte i et kraftig haust, og gikk rolig tilbake igjen.

Slike demonstrasjoner tok straks slutt. Nazistene hadde makta og brukte den. Det fikk rektor ved Birkeland realskole merke. Skolen hadde ikke tatt fri 2. mai, slik myndighetene hadde bestemt det året. En bygdenazist anmeldte forsømmelsen, og rektor ble arrestert og fengsla i 3 uker, enda han forklarte at han ikke hadde fått noe skriv om den fridagen, og at det gjaldt en privat skole.

En bygdelærer ble anmeldt av en bygdenazist, fordi han hadde uttalt seg mot nazismen i en samtale de to hadde hatt. Læreren satt 3 uker i fengsel for det brotsverket, og oppholdet i fengselet falt inn i julehøytida.

Slike hendinger fikk ungdommen til å sky nazismen. Det var derfor full enighet i Birkenes Idrettslag om å oppløse laget og legge det ned, i stedet for å la nazistene overta det, slik myndighetene krevde. Nedleggelsen skjedde 1. mars 1942.

Birkenes Idrettslag legges ned 1. mars 1942

Skole og kirke

Etter Statsakten på Akershus 1. februar 1942 tok Quisling fatt på å vinne det norske folk for nazismen og Nasjonal Samling. Han begynte med å utstede to lover som gjaldt ungdommen og lærerne: NS Ungdomstjeneste av 3.2.42 og Norges Lærersamband av 5.2.42. Den første lova påla alle gutter og jenter mellom 10 og 18 år å gjøre tjeneste i Nasjonal

Samlings Ungdomsfylking. Den andre påla alle lærere ved norske skoler å være medlem av Norges Lærersamband med plikt til å oppdra ungdommen etter de retningslinjer som Nasjonal Samling trakk opp.

Lærerne protesterte, og 12 000 protestskriv kom strømmende inn til det nazistiske Lærersambandet. Foreldrene støtta lærerne med 200 000 protestskriv mot ungdomstjenesten. Men Quisling ville ikke gi seg og bestemte at skolene skulle ta «en ukes brennelsferie» fra 27. februar 1942. Den «uka» kom til å vare i 42 dager.

Quisling fikk hjelp av tyskerne. De arresterte 1300 lærere som de pinte og plaget for å få dem til å oppgi motstanden. Men de ga seg ikke, så det endte med tilbaketog både for Quisling og tyskerne. Den 9. april begynte skolene igjen etter «brennelsferien». For Torgny og de andre elevene på Birkeland skole hadde det bare vært en lang og god vinterferie.

Men den politiske ledelsen av skolen i Birkenes var tidligere blitt nazifisert. Det gamle skolestyret var blitt avsatt 1. juli 1941, og en nazist var blitt innsatt til formann. Han ledet skolestyret etter førerprinsippet til krigen var slutt.

Quisling led og nederlag i kampen mot kirka. Prestene la ned den statlige delen av sine embeter, fordi nazistene «krenka menighetene med urett og vold», som det het i protestskrivet de sendte til Quisling. Men de ville fortsatt utføre andre kirkelige handlinger. Quisling raste og sa at «prestene må behandles for det de er: Bedragere og forrædere.»

Biskopene sendte ut rundskrivet Kirkens Grunn, som prestene leste opp i kirkene første påskedag 1942. De sa samtidig fra at de la ned den statlige delen av sine embeter. Det resulterte at prestene måtte flytte ut av prestegårdene, og at de ikke fikk lønn av Staten.

I Birkenes ble det ordna slik at sognepresten kunne bo i forpakterboligen på Grasham gård på Tveide (muséet) fra 24. august 1943 til krigen var slutt. Lønnsspørsmålet ble ordna ved at medlemmene av menighetsrådet etter tur fikk ansvar for hver sin måned med å samle inn penger av bygdefolk, så presten fikk si minstelønn uten vansker.

I prestegården bodde tyske soldater.

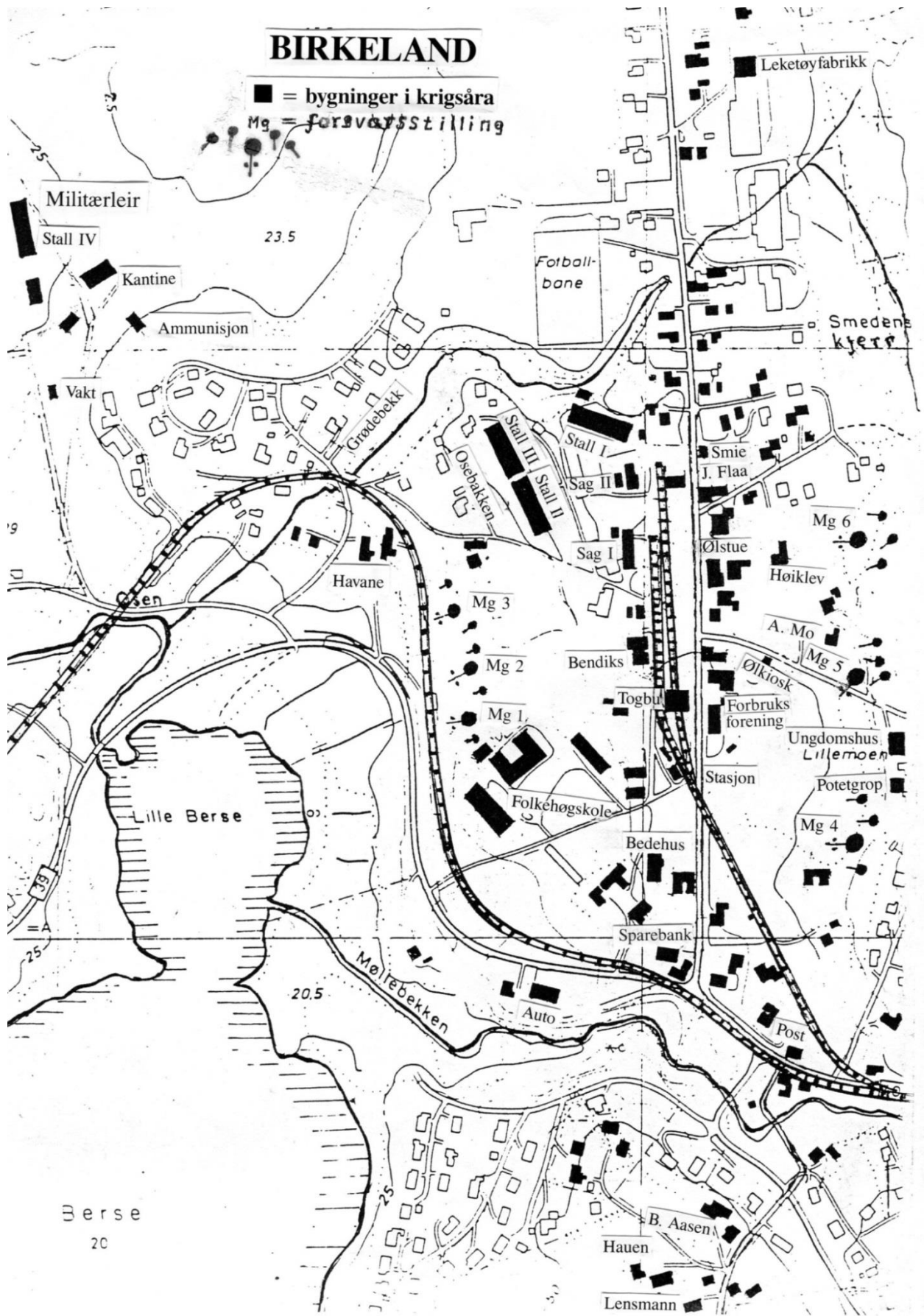
Birkeland som tysk militærleir

Den 11. april 1940 dro den første tyske motoriserte hæravdeling vestover gjennom Birkeland på riksveg 40 (RV 402 og 41). Det vakte panikkartet oppsikt. Senere hørte militære transporter både dag og natt til hverdagslivet i bygda.

Men den 12. juli 1940 slo en militæravdeling seg ned på Birkeland. Det skapte problemer for mange bygdefolk. Avdelingen brukte hester til trekraft, og både soldater og hester måtte ha husrom.

Birkeland Folkehøgskole (Folkehøgskolen Sørlandet) ble brukt til hovedkvarter, Ungdomshuset til Soldatheim og Bedehuset til lagerplass, bl.a. til poteter før Potetgropa sør for Ungdomshuset ble bygd. Mollestads forretning med Kaffistova ble brukt til ølstue (Bierstube), og en kiosk nedenfor Ungdomshuset til salg av øl og kioskvarer for soldatene.

Folk måtte flytte ut av privathus, som tyskerne beslagla, eller stu seg sammen i enkelte ledige rom, som tyskerne pekte ut. Hestene ble plassert rundt om på bondegårder

Kartskisse over Birkeland under krigen

Birkeland Folkehøgskole (Folkehøgskolen Sørlandet) i krigsåra

og i stallene til Forbruksforeningen, Sparebanken og kommunehuset. Senere ble det bygd staller: Stall I ved Otto Nessets sag, Stall II og Stall III på toppen av Osebakken (Målen).

Stall IV ble bygd i en egen militærleir nede i Tollnes. Der var det og brakker for offiserer og menige med egen vaktstue og en stor Soldatheim med kantine. (Etter krigen ble Soldatheimen flytta og ombygd til Gamle Valstrand skole). Ammunisjonslageret lå et stykke unna i Røyrommerhalsen.

De første tre åra flytta soldatene noe fra og til på Folkehøgskolen, men fra sommeren 1943 brukte tyskerne hele skolen og alle lærerleilighetene både på og utenfor skolen fullt ut. På kort varsel måtte lærerne komme seg ut av leilighetene sine og finne andre steder å bo. Skolen fungerte som militærkaserne til krigen var slutt. Omgangstonen mellom bygdefolk og soldater ble skjerpa og var mye mer uforsonlig enn tidligere. Birkeland var blitt en tysk militærleir med egen plasskommandant.

Rundt leiren bygde tyskerne seks forsvarsstillinger, tre på vestsida av Folkehøgskolen og tre på strekningen Kvennehaugen-Digerhaug. Hver enkelt stilling var gravd ned i bakken og besto av en stor, rund standplass for automatvåpen (Mg) med skyttergraver (holer) omkring for soldater med håndvåpen. (Se kartskisse).

Militærøvinger

Militærøvingene holdt tyskerne så nær sentrum som mulig. Den gamle skytebanen ved Haugevann ble flittig brukt, og springende mann øvde de seg på der Nordåsveien og Nordåsbakken nå møtes. Standplass for skytterne var på myra nedenfor (Koven). Store

landminer sprengte soldatene i Digermyra (Smedens kjerr) og bak Morhommer mellom Valtjørn og Tøane. Der øvde de seg og på å kaste med virkelige håndgranater. Flate landminer øvde de seg på å legge og sprengte på Roflød nede ved Berse. På Tveidevegen nedenfor folkeskolen trente de på å ødelegge tanks.

Ingeniørtroppene sprengte de høye, vakre murene på den gamle Vestlandske Hovedveg over Tveidaråsen. Etterpå gikk øvelsen ut på å reparere skadene så hurtig som mulig ved å bygge bro av tømmer over gapet i vegbanen.

På Tveidemyra øst for Torvstrøfabrikken ble det bygd et bombemål for flybombing, som flygerne på Kjevik kunne øve seg på å treffe. Dag etter dag når det var fint vær, fløy bombefly att og fram i luftrommet mellom Birkeland og Tveide og slapp bomber av sement mot målet.

Jagerflygerne øvde seg på lavtflyging langs Tovdalselva. På tilbaketuren kom en dag et fly brølende nedover dalen så tett over vannflata på elva at det måtte gjøre et hopp både over Hagestadbroa og Slogedalsbroa. En løypestreng lenger nede hadde nok ikke flygeren sett i tide, men han greide å smette under den. Dette var midt i valpetida for revene i Slogedal, så far til Torgny gikk til plasskommandanten på Birkeland og ba om å få slutt på flygingen på grunn av revefarmen. Og det fikk han.

Hestene måtte også ha trening. De ble kjørt daglig gjennom sentrum og rundt Morhommer over skogsveien fra Valtjørn til Tøane. Lengre turer gikk over Håbeslandsheia, Ås og Risvann.

Torgny sto mange ganger og så på den lange skreia av hester og soldater som sleit seg oppover Håbeslands kleiver. Noen soldater satt i vognene, andre rei på hesteryggen.

Tyske forsyningstropper på Birkeland. Morhommer i bakgrunnen

Ungdomshuset med Potetgropa til høyre. (Mye snø)

Soldatlivet

Den første tida var det en lys og munter stemning blant soldatene. De sang så det ljomet, når de marsjerte gjennom bygda: Wir fahren gegen England. En avdeling hadde også et lite orkester med trommer og 8 piccolofløyter i teten. Men disse låtene tok slutt da Hitler ga opp tanken på invasjon i England. I fritida tok soldatene små turer i omegnen utenfor leirområdet. De fant da den idylliske, lille hengebroa over elva til Slogedal. Den hoppa og gynga de på, før de dro videre om Slogedal, Slettene og Hagestadbroa tilbake til Birkeland. Men i Slogedal likte de ikke å ha tyskere luskende omkring på gården, ikke minst på grunn av revefarmen og den ulovlige radioen. De gjorde derfor plasskommandanten oppmerksom på den «livsfarlige leken» soldatene dreiv på med på broa. To plakater skrevet på tysk, en på Folkehøgskolen og en ved broa, gjorde straks slutt på den leken. Og Slogedal ble fri for tyske soldater for resten av krigen.

Farlige hendinger

Det var ikke helt ufarlig å bo i en slik krigsmilitærleir. En dag ble en hest så skremt opppe ved Morhopper at den sleit seg fra kusken sin og for i vill fart alene med vogna slengende fra side til side av vegen nedover mot sentrum. Barn pleide å leke nettopp på den vegen. Hesten stoppa ikke før den nærma seg stallen. Det var et under at ingen kom til skade.

Torgny sto en dag ved Forbruksforeningen og fikk se en laus hest komme springende mot seg. På andre sida, ved vegen inn til Birkeland jernbanestasjon, sto en soldat, som ville prøve å stanse den. Han hoppa og hengte seg fast i grima på hesten. Den stansa ikke, men svingte inn på vegen til stasjonen og fortsatte sin ville ferd nedover vegen til Folkehøgskolen med soldaten hengende i grima. Torgny syntes det så nifst ut.

En gang så det riktig ille ut for en guttunge. En sinna hest som hadde slitt seg, kom springende. Den stansa og snudde bakenden til gutten og spente til, så gutten ble slengt

langt inn i en potetåker. Heldigvis gikk det godt, for avstanden mellom gutten og hestehovene hadde vært så liten at gutten bare ble løfta opp og sendt avgårde på luftreisa.

Hestesoldatene var stort sett enkle bønder som stelte sine hester og ønska seg heim igjen til gårdene sine. Men det hendte nok at det kunne bli farlige situasjoner, når de hadde fått en ekstra støyt (Schnaps), f.eks. i forbindelse med Hitlers åremålsdag. En slik dag kom en soldat ravende ut fra ølstua med trukket revolver og skaut, muligens for Der Führer. Men han var så slapp i armen at kula smalt i husveggen noen centimeter fra hodet til en guttunge.

Kontroller

Det hendte av og til at tyskerne kontrollerte bygdefolk. En 16 år gammel jente som sykla på jobb en dag, ble stoppa av tyske soldater på vakt ved det gamle posthuset. Hun trodde soldatene vinka til henne, slik de ofte gjorde til jentene, så hun sykla bare videre uten å se på dem. Da starta en soldat motorsykkelen og tok henne igjen ved Vollan og forlangte å få se passet (Grenseboerbeviset). Det hadde hun glømt. Så bar det til lensmannen med henne. Det var «gamlelensmannen» de møtte og han ordna fort opp. Han pekte bare på hodet og sa: «Kaputt.» «Aha,» sa tyskeren, rista på hodet og lot henne gå.

GRENZZONEN-BESCHEINIGUNG
Grenzzone West
GRENSEBOERBEVIS
Grensezone Vest

Nr.: 260.

Polizeidirektor/Lensmann in
Politimesteren/Lensmannen i **BIRKENES.**

Inhaber dieser Grenzzonen-Bescheinigung,
Innehaveren av dette grenseboerbevis

Nottt Tobiasen geb. am 28/12 in Birkenes.
født den 12-16 i Birkenes.

Beruf: _____ Staatsangehörigkeit: _____
Yrke: Byggenysarbeider Nasjonalitet: Norsk.

hat seinen/ihrn ständigen Wohnsitz in: **BIRKENES.**
har sin faste bopel i: _____

Polizei/Lensmanns-Bezirk: **BIRKENES.**
Politi/lensmanns-distrikt: _____

Diese Bescheinigung berechtigt zum Verkehr in folgenden Polizei-
bezirken der Grenzzone West:
Dette bevis gir innehaveren rett til å ferdes i følgende politi-
distrikter i Grensezone Vest:
Alle Grensezone Vest.

Ort: _____ Siegel
Sted: Birkenes Lensmannskontor Stempel

Datum: _____
Datum: 6. 10. 1940.

Birkenes Lensmannskontor

Nottt Tobiasen
Eigenhändige Unterschrift
Egenhendig underskrift

G. Linde Birkeland
Unterschrift des Polizeidirektors bzw.
Lensmanns
Politimesterens eller lensmannens
underskrift

Alle folk fra 16-års alderen måtte alltid ha med seg grenseboerbeviset

En dag kom en mann syklende med en ulovlig radio innpakka på bagasjebæreren. Ved vegen inn til Øygaardshusa sto tre tyskere kontrollvakt. Mannen bremsa kraftig opp,

svingte inn i skogen og fikk gjømt seg for soldatene. Men radioen ble tatt, og lensmannen fikk ordre om å finne mannen. Det skapte mye arbeid for lensmannen, for han måtte avlegge rapport til sikkerhetspolitiet om de undersøkelsene han hadde foretatt.

Hvem har kommandoen?

Første gang brann sirena ulte utover Birkeland etter at tyskerne var kommet til bygda, ble det liv i militærleiren. Tyskerne hadde ikke hørt om noen brann sirene og trodde ulingen var en militær alarm. Soldatene greip våpna og kom springende til oppstillingsplassene sine på Folkehøgskolen og gjorde seg klar til utrykning. Men da kommandanten så brannmannskapet i bygda komme springende ned til brannstasjonen, skjønnte han sammenhengen og dimitterte utrykningsmannskapet sitt.

Han fikk tak i lensmannen, som på den tida også var brannsjef, og sa: «Brann sirena må under ingen omstendigheter brukes uten tillatelse fra den militære plasskommandanten!» Det nytta ikke med protester mot forbudet. Sirena ble plombert, og brannmeldingene måtte etter den tid gå om militærkommandoen for å bli frigitt.

Ei tid senere gjaldt en brannalarm et uthus (verksted) på selve Birkeland. Brannsprøyta kom greit på plass med lensmannen som brannsjef. Men dette gjaldt et hus innen militærleiren, så plasskommandanten møtte opp og gjorde krav på å overta kommandoen. Lensmannen avlo og sa at det hørte til hans plikter. Da ble kommandanten så sinna at han slo til lensmannen i ansiktet så det smalt, og overtok kommandoen. Lensmannen fant da ut at han gjorde best i å reise heim, så det ikke skulle bli mer bråk.

Borgervakt

Fra høsten 1943 fikk voksne mannfolk på Birkeland ordre om å stå borgervakt ved to broer på riksveg 40, Osebroa på vestsida og Kvennebroa på østsida av Birkeland. Ved begge broene skulle det stå vakt både dag og natt, 24 timer i døgnet. Vaktene fikk skriftlig innkalling av lensmannen, slik:

Ad borgervakt.

Herved bevidnes at ***Alf Flaa f. 1922, i Birkenes,*** etter ordre fra det tyske sikkerhetspoliti er uttatt til borgervakt ved ***Ose bro fra 23/10.43, fra kl. 4,- til kl. 8,-***

Birkenes lensmannskontor
(Underskrift)

Det nytta ikke å lure seg unna, for både lensmann og tyskere kom ofte og kontrollerte om vakta var på plass. «Gamlelensmannen» var da blitt avsatt.

Det var ingen lystbetont jobb å stå uvirksom i 4 timer ved ei bro i all slags vær, men folk tok det med humør og prøvde å gjøre det beste ut av et tåpelig påbud. Og nyttårsaften

opplevde en vaktmann at ungdommer fra en familie kom med nyttårsgraut til ham. Det varma opp både kropp og sjel i ei iskald nyttårsnatt.

Ved Osebrua bygde vaktene etter hvert ei lita vaktbu med en benk og en korgstol til innbo. Men så kom lensmannen en dag på inspeksjon og gjorde slutt på den luksusen. Han brølte opp og treiv korgstolen for å trampe den i småbiter. Akkurat da han, iført hirduniform, sto oppi stolen og trampa, kom det en bil med tyske offiserer i. Lensmannen strakte høyre arm opp til nazihilsen og ropte: «Heil og sæll!» Men det opptrinnet virka slik på de høye herrer at de øyeblikkelig kjørte videre. Og borgervakta hadde fått gleden av å skimte grimaser i offisersansiktene, som varsla både flir og latter. Senere kom noen tyske soldater og reiv ned vaktbua.

Ved Kvennebroa sto et vedlag. Der laga vaktene seg en liggestol av veden og et lite rom inni vedlaget. Rommet ble brukt til skilderhus i styggevær. Disse bekvemmelighetene ble ikke oppdaget av herskerne.

På borgervakt ved Kvennebroa søndag 26. sept. 1943 i «ulovlig liggestol» av ved

Det var tydelig at borgervakta skulle være til størst mulig plage for vaktene. Men hovedgrunnen var nok at det tyske sikkerhetspolitiet ville holde et øye med de voksne mannfolka, så de ikke skulle få høve til å gå med i nye motstandsgrupper. Birkenes hadde til da vært en av de mest virksomme motstandskommunene på Sørlandet.

Det hadde begynt med flysleppet i april 1942. Deretter var det våpenøvelser, radiosendinger til England og hjelp til flyktninger fra Mil.Org. i Kristiansand. Flyktningene kom tilslutt velberga til Sverige.

Samtidig ble det samla inn og lagra medisinsk utstyr til et feltlasarett på Folkehøgskolen. Under opprullinga av Lauvdals organisasjon fikk lederne fra Birkenes flykta til Sverige.

Gestapo hadde knapt avslutta Lauvdalssaka, før et nytt flyslepp landa i Birkenes sommeren 1943. Det var Rugslandssaka som satte Gestapo i sving igjen. Også denne gang slapp sjefen for aksjonen unna.

Sikkerhetspolitiet visste godt at motstandskampen fortsatte med Jens Ropstad som sjef etter at Lauvdal var blitt fengsla og siden skutt. Det fortalte Gestaposjef Kerner etter

krigen i rettsaka mot ham. De brukte norske V-menn (angivere), sa han, og føyde til: «og uten samarbeid med dem ville ikke opprullingen av Mil.Org. kunne blitt gjennomført med godt resultat». Denne gangen ble områdesjefen for Birkenes tatt og sendt til Grini, men ingen menige.

Og motstandskampen fortsatte fremdeles i Birkenes med radiostasjonen Haakon, som opererte fra Kleppeheia og Røynås, uten at tyskerne greide å få tak i den. Det var til usigelig stor ergrelse for sikkerhetspolitiet.

Borgervakta skulle derfor være et middel til å gjøre det umulig for karfolka på Birkeland å drive med undergrunnsarbeid, var nok tanken.

Det kan legges til at sommeren 1942 ble mor til Torgny bedt om å ordne det slik at en mann kunne få lov til å komme inne i kjelleren noen netter og finne seg noe mat. Det var en slektning som hadde bedt om dette, og Torgny lurte svært på hva det kunne bety. Like før jul ble slektningen arrestert og sendt til Grini for resten av krigen.

Den ukjente mannen var en telegrafist som Lauvdals organisasjon hadde lånt av den engelske militærorganisasjonen SOE. Han holdt til en uke på Birkeland med senderen før han flytta til Fjære øst for Grimstad. Torgny fant senere antennetråd i Styggedal sør for Slogedal.

Våpen og handgranater fra flysleppet i 1942

Fengsling og død

Natta mellom 28. og 29. januar 1943 er gjerne kalt «det svarte døgnet» for motstandsørsla i Birkenes. Opprullinga av Lauvdals militærorganisasjon på Sørlandet var da kommet til Birkenes. Den natta arresterte Gestapo over 20 mann, som ble innsatt i Kristiansand kretsfengsel. Noen personer var blitt fengsla tidligere, og mange ble tatt senere.

I alt arresterte og fengsla Gestapo 54 personer i Birkenes under krigen. Av disse kom 32 personer til Grini. Fra Grini ble 21 mann sendt videre til konsentrasjonsleirer i Tyskland, 10 til Sachsenhausen og 11 til Natzweiler. Fangene i Sachsenhausen fikk lov til å sende melding til pårørende om hvor de var havna. Alle 10 kom levende heim igjen. Fangene i Natzweiler ble helt isolert og fikk ikke lov til å sende melding heim. Da freden kom, var 8 av ungdommene døde og 3 svært svake.

Det var og andre birkenesinger som ikke fikk oppleve freden:

En marinegast gikk ned med panserskipet Eidsvold utenfor Narvik.

En jagerflyger ble skutt ned over Frankrike.

To sjømenn i Handelsmarinen ble torpedert i Atlanterhavet.

To sjømenn i Handelsmarinen døde på hospital, en i Cuacao og en i Durban.

Navna på de 14 falne fra Birkenes er rissa inn på Minnestøtta, som ble reist på Birkeland sommeren 1946. Og siden den tid har det vært en naturlig del av 17. mai feiringa i bygda å ære de falne med ei høytidelig minnestund ved dette minnesmerket.

Krematoriet i Natzweiler Konsentrasjonsleir

Vi er fri

Fredag 8. mai 1945 føltes som å bli sluppet ut av et mørkt, innestengt rom. Og friheten ga seg utslag i en ellevill jubelbrus. All tvang og angst forsvant, og ei gledestrålende frihetsfeiring tok til.

Ungdommene på Birkeland for flokkevis gjennom bygda og ropte og sang og reiv ned de forhatte blendingsgardinene, som de brente på bål. Ut på dagen møttes folk på Folkehøgskolen for å få tak i radioene sine, som var blitt lagra der.

Tidlig på morgenen 9. mai kom de første Grini-fangene med togbussen fra Herefoss. Ved Forbruksforeningen ble de revet ut av bilen og båret på gullstol gjennom æresporten, som var blitt reist i løpet av natta, mens Hornmusikken spilte og folk sang Fedrelandssangen.

Kristi Himmelfartsdag 10. mai kom resten av Grini-fangene. De ble mottatt på samme måte som de første. Deretter var det Fredsgudstjeneste i Birkenes kirke ved sognepresten, som da var blitt innsatt i embetet sitt igjen.

Ut på ettermiddagen begynte arrestasjonen av nazistene i bygda. Den ble foretatt av lensmannen og et lag fra heimestyrkene, og ble avvikla på en grei og rolig måte.

Den 11. mai måtte tyskerne forlate byer og tettsteder og samles i store krigsfangeleirer. Den dagen kom en slagen hær subbene østover forbi Birkeland akkurat 5 år og 1 måned etter at den var kommet østenfra i biler og pansra kjøretøyer. Nå gikk soldatene og bar eller dro sakene sine på handkjerrer og barnevogner i et sørgelig opptog. Torgny og andre ungdommer fra Birkeland sto og så på denne labbende flokken, da en ganske ung gutt gikk bort til dem og sa på norsk: «Nå kommer jeg snart heim til mamma.»

En slagen tysk hær passerer Flaksvann på veg østover 11. mai 1945

Den 14. mai var selve Frihetsdagen. Den dagen skulle alle ha fri. Om ettermiddagen ble det ringt med kirkeklokkene en hel time mellom klokka tre og fire.

Den 17. mai ble feira som en jubelfest hele dagen fra tidlig morgen til seint på kvelden og avslutta med fakkeltog. På festen om kvelden var Grini-fangene hedersgjester.

Tysklands-fangene var tidligere kommet til Sverige. Til Birkeland kom de i to grupper, 27. og 28. mai. Begge dagene var æresporten og Hornmusikken på plass ved Forbruksforeningen. Jubelen var stor og ekte da fangene ble båret gjennom æresporten. Men denne gangen var jubelen blanda med vemod, for 8 ungdommer kom ikke tilbake.

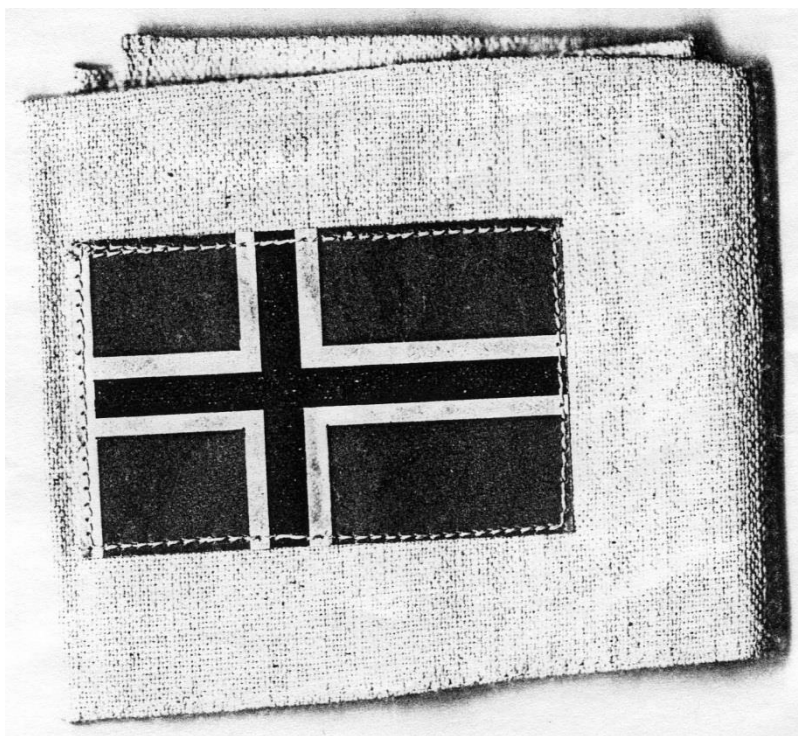
Den 7. juni ble feira hele dagen på samme måten som 17. mai, og Tysklands-fangene var hedersgjester på festen om kvelden.

Sankthans ble feira på Fiane nede ved Flaksvann som en stor folkefest. Den dagen var de engelske fallskjermjegerne, The Red Devils, hedersgjester på festen. De var kjent fra Arnhemslaget i Nederland. Nazist-litteraturen som var kommet ut under krigen, ble kasta på bålet. Hornmusikken spilte, og Birkelandssangen ble sunget for første gang.

Midt under frihetsdagene ble Fredsmarsjen på 5 og 10 km arrangert som ei tevling mellom de nordiske landa. Alle personer mellom 10 og 90 år telte med. Norge vant.

Avslutningen på Frihetsvåren i Birkenes er gjerne blitt satt til Frihetskonserten på Folkehøgskolen søndag 8. juli. Det var Birkeland Salongorkester under ledelse av musikkøyntnant Julius Grande som arrangerte konserten med norsk musikk. Tilstelningen, som hadde samla stappfullt hus, ble avslutta med at den store forsamlingen sang Birkelandssangen og Fedrelandssangen.

Og så tok hverdagen til for alvor med oppbygging av land og folk etter fem års sørgelig slitasje.

Mil.Org. uniformen: Kvitt armbind med det norske flagget

Femti år etter freden

I 1995 arrangerte Birkenes kommune en stortilt og verdig jubileumsfeiring for freden i alle de tre tidligere kommunene Birkenes, Herefoss og Vegusdal, som var blitt slått sammen til storkommunen Birkenes fra 1. januar 1967.

Med ordfører Harald Vestøl til formann ble det valgt en jubileumskomiteé med representanter fra formannskapet (Sofie Sollie), skolen (Einar Ytrehus), kirka (Leif Møller-Stray), kulturetaten (Steinar Nørstebø), historielaget (Ole Aasen), politiet (Ole G. Henriksen), heimevernet (Sigurd Løyning og Kjell Eirik Stoveland), krigsinvalideforeningen (Johan Johansen), kvinnenes frivillige beredskap (Liv Mollestad), Vegusdal (Arild Vegusdal) og de etterlatte (Gunhild Birkeland Rislåa).

Det ble satt opp detaljert program for 7. og 8. mai i de enkelte kommunene med jubileumsgudstjenester, bekransninger av minnestøttene, fredstog, fredsmarsjer og utstillinger av lokalt stoff fra krigsåra. Utstillingen på Birkeland skulle bli stående til over 17. mai, vokta av Heimevernet både dag og natt. Bare jubileumsmiddagen på Birkeland om kvelden 8. mai var et fellesarrangement for innbudte gjester fra alle kommunene.

De tre musikkorpsa i kommunen, Birkenes Hornmusikk og Birkeland Musikkorps med hovedkorps og juniorkorps ble engasjert til å kaste glans over jubileumsfeiringen med musikk til underholdning og i opptoga. Knåsen Band fra Birkeland skulle stå for den musikalske delen av programmet på jubileumsfesten sammen med sangeren Kristin Teistedal, som også varta opp med vakker solosang.

Budsjettet for arrangementene var beregnet slik:

Utstillinger 8000 kr + jubileumsmiddag 33 250 kr + bekransninger 4 400 kr + annonser 2 500 kr + diverse 6 600 kr = 55 020 kr i alt

Tilstelningene, som begynte med jubileumsgudstjenester, var tilpassa etter hverandre i tid: I Herefoss begynte gudstjenesten 8. mai kl. 11.00, i Vegusdal 8. mai kl. 9.30 og i Birkenes 8. mai kl. 11.00.

Jubileumsgudstjenesten i Birkenes kirke

Jubileumsgudstjenesten i Birkenes kirke ble forrettet av sogneprest Leif Møller-Stray med lege Otto Dal som taler. Kirka var fullsatt av folk sammen med elevene fra Valstrand ungdomsskole på Birkeland.

Otto dal, som var kommunelege i Birkenes under krigen, hadde da vært engasjert i motstandsørsla som leder for XU (etterretningstjenesten) og Sanitetsorganisasjonen. Da Lauvdals Militærorganisasjon ble avslørt og Gestapo begynte å arrestere medlemmene, fikk Otto Dal flykta, før det hemmelige politiet nådde fram. Han holdt seg i skjul i et uthus i bygda i nesten 5 måneder, før han kom seg over til Sverige. Derfra ble han sendt videre til England og USA og beordret til å gjøre legetjeneste på helsekontoret i New York for de norske sjøfolka som seilte med krigsforsyninger til allierte tropper.

Det var derfor naturlig at Otto Dal i sin tale til bygdefolket kom inn på hendinger og opplevelser under krigen. Og i sitt personlige vitnesbyrd nevnte han flere eksempler på

hvordan troen på Gud kunne gi styrke og trygghet i de mest kritiske situasjoner, og på hva dyp og alvorlig kristendom kunne bety for folk.

Dal stilte spørsmålet: Er livet bare en samling tilfeldigheter, eller styres det hele av Gud? Som svar på spørsmålet tok han fram flere hendinger og opplevelser som hadde styrket ham i troen på en Gud.

Lege Otto Dal

Ved Minnestøtta på Birkeland

Bekransningen av Minnestøtta på Birkeland 8. mai var satt til kl. 12.30.

Barnehagebarna og skoleelevene på Birkeland med sine lærere og Birkeland Juniorkorps med sin dirigent Olav Røstad sto oppstilt på parkeringsplassen vendt mot Minnestøtta. Der sto og folkemengda.

Birkeland Musikkorps med sin dirigent Geir Knutson sto oppstilt i Parken på sørsida av Minnestøtta og holdt en konsert som ble avsluttet med en honnørmarsj komponert av Geir Knutson, like før seremonien tok til.

Nøyaktig på tida kom 4 HV-befal og 8 menige soldater marsjerende fram til Minnestøtta sammen med ordfører Harald Vestøl. Soldatene stilte til æresvakt under kommando av løytnant Repstad på nordsida, og kapteinene Stoveland og Løyning sto som flaggbærere frammenfor Minnestøtta.

Ordfører Vestøl holdt minnetalen og avsluttet med å lese opp navna på de falne:

1. Govert Kristiansen	1915-1940:	Gikk ned med panserskipet Eidsvoll 9. april 1940
2. Peder Mollestad	1918-1943:	Falt i flykamp over Kanalen
3. Arne Nyhaven:	1914-1943:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
4. Bendiks Birkeland	1913-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
5. Trygve Endresen	1913-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
6. Sigmund Flaa	1929-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
7. Kåre Vollan	1915-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
8. Gunnar Flakk	1914-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
9. Trygve Raen	1918-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
10. Olav Ånesland	1914-1944:	Ofra livet i tysk konsentrasjonsleir
11. Johan Mollestad	1918-1940:	Sjømann falt på sin post
12. Per Stoveland	1918-1940:	Sjømann falt på sin post
13. Kristen Røstad	1921-1941:	Sjømann falt på sin post
14. Wilhelm Schultz	1923-1943:	Sjømann falt på sin post

Etter talen kom to HV-soldater bærende med minnekransen, som ordføreren la ned foran Minnestøtta. Deretter ett minutts stillhet, mens flagga ble senka og Connie Nyhaven fra Musikkorpset spilte det militære Bønnesignal på baryton. (Navnet på onkelen til Connies

far står på Minnestøtta). Etterpå tente fenrik Møller et lys for fred og frihet foran støtta. Til slutt ble første og siste vers av Fedrelandssangen sunget.

Ved Minnestøtta 8. mai 1995

Fredstog og fredsmarsj på Birkeland

Etter bekransningen marsjerte Heimevernet bort fra Minnestøtta under løytnant Repstads kommando og stilte opp i fredstoget, som hadde denne rekkefølgen: Politiet, løytnant Repstad flankert av flaggbærerne Stoveland og Løyning i spissen for soldatene, veteraner, etterlatte, jubileumskomiteen, Musikkorpset, barnehagene, barneskolen, Juniorkorpset, ungdomsskolen og til slutt alt folket.

Toget gikk opp Rv 41, mellom Sykehjemmet og Kommunehuset, ut på Rv 41 igjen og med til Tomta. Der sto skolebussene klare til å transportere skolebarna heim.

Det var fredsmarsj 8. og 10. mai arr. av Birkenes Idrettslag. 372 personer deltok. Birkenes Hornmusikk med sin dirigent Per Gunnar Knutson holdt konsert i marsjtiden.

De som overlevde

Av de 21 fangene som ble sendt fra Birkenes til konsentrasjonsleirer i Tyskland, overlevde 13. Nå er også disse 5 døde:

Franz Aanesland	1917-1953
Sigurd Mollestad	1916-1984
Trygve Flakk	1917-1987
Olaus Aanesland	1913-1993
Aslak Bjorvatn	1899-1993

*Nedenforstående bilde er tatt under jubileumsfeiringen
av de 8 gjenlevende tysklandsfangene*

*Fremst f.v.: Erling Hauge 1912, Gabriel Espegren 1917, Martin Ivarson 1921
Bak f.v.: Johan Johansen 1921 Sigurd Rugsland 1912, Arne Flakk 1920,
Guttorm Nyhaven 1907, Notto Tobiassen 1916*

Jubileumsfesten

Det ble satt opp kriterier på hvem som skulle bes inn til jubileumsfesten 8. mai på Birkeland Motell. Disse fikk innbydelse:

1. Alle nålevende krigsveteraner fra kommunen eller bosatt i kommunen.
2. En representant fra familien til etterlatte av avdøde krigsfanger og krigsseilere.
3. Gjenlevende ektefeller eller medlemmer av motstandsbevegelsen.

Det møtte bortimot 120 gjester, som ble hilst velkommen av festlederen ordfører Harald Vestøl i en vakker og hjertelig velkomsttale.

Knåsen Band slo an tonen med «De hvite Klipper ved Dover», som var en av Vera Lynn's yndlingsanger for allierte tropper i\nder krigen. Og kveldens forsanger Kristin Teistedal fortsatte med solosangen «Våren» av Grieg, som kunne symbolisere frihetsvåren vi feiret så inderlig vel i 1945.

Gunhild Birkeland Rislåa satte tanker og følelser i sving, da hun leste sin velskrevne og vektige prolog for festlyden.

Lege Otto Dal holdt festtalen for en lydhør forsamling. Han fortalte bl.a. fra sin første tid som lege i Birkenes, og tok fram historier både til skjemt og alvor fra krigsåra. Bygdefolket hørte med stor interesse på sin gamle og populære doktor.

Maten var fortreffelig på alle måter: Forrett, steik med tilbehør, dessert og kaffe. Etter pause med ominnredning av matsalen, var det kaffe og kaker å få i salongmessige omgivelser med musikk, solosang og allsang.

Noen av konsentrasjonsleirfangene hadde og ordet. Det lå nok en dyster alvor bak det de fortalte, men de hadde evnen til å få humoren fram i lyset likevel.

Notto Tobiassen fortalte bl.a. om en brakkesjef som hadde bruk for en «Schneider». Notto oppfatta det slik at tyskeren hadde bruk for en snekker, og meldte seg til tjeneste i håp om å få ei ekstra brødskive. Fortvilelsen var stor da brakkesjefen ba ham sy et jakkemerke på den nye uniformen sin. Schneider betydde altså skredder! Med redsel for straff, dersom han ikke greide jobben skikkelig, tok han fatt på arbeidet. Det endte godt, og Notto fikk ei ekstra brødskive.

Martin Ivarson fortalte bl.a. om den gangen de hadde fått litt hestehavre av en hestepasser. Den ville de koke grøt av og oppsøkte en smed, som hadde ei kaffekvern på lur. De lot havren gå flere ganger gjennom kverna, før de kokte grauten. Den så nokså underlig ut. I bunnen var det en klissete masse. Og på toppen lå det kvasse småpinner. Da måltidet var endt, sa smeden: «Grauten var god den, hadde det bare ikke vært for de forbaska skomakerpluggene.»

Johan Johansen fortalte bl.a. om en polakk han møtte i Tyskland i vår. Da polakken oppdaget at Johan var fra Norge, ble han så inderlig glad og sa: «I 50 år har jeg lett etter en anledning til å få takke nordmennene for at de delte ei rødekors pakke med oss i fangeleiren. Det berga oss den gangen, for vi var så utsulta.» Til slutt takket han for jubileumsfesten på vegne av gjestene og krigsinvalideforeningen.

Prolog til jubileumsfesten 8. mai 1995 av Gunhild Rislåa

Kjære Birkenesfolk!

Hva er det vi feirer i dag?

Hvorfor sitter vi her i festlig lag?

Å jo, - det vet vi alle, - det er 50 år siden vi fikk fred.

50 år, - siden vi som folk kjempet og led.

Vi bærer jo **alle** på minner om hat og forakt.

-da Norge kom inn under fremmed makt.

La os tenke tilbake på 9-ende april

Da tyskerne kom her og åpnet ild.

Vi hørte kanoner med dumpe smell,

Og flya som kom med en egen gnell.

Et fyrverkeri på himmelen sto.

Ingen av oss hadde fred eller ro.
Det er krig, -nå går de i land,
Tyske tropper med landsmenns svik
Setter vårt folk i band.
Ryktene kommer, -om alt som er hendt,
-om bomber i byen, -og alt som er brent,
-om båten som sank ved Lillesand fyr,
Om soldater og hester, -hva skulle de **her** med så mange dyr?

Våre soldater ble alle kalt ut
For å hjemsendes litt etter litt.
Tyske tropper kom fler og fler,
Vi følte det nokså stridt.
Bygd og by ble hjem søkt av vold.
Landet i mørke ble lagt,
Vi måtte se på, -bitter og kald,
-alle til taushet bragt.

Alt ble tatt fra oss, -frihet og ære.
Spioner var stadig på vakt.
Vi skulle **alle** i sannhet få lære
Hvordan det er under fremmed makt.
Folk evakuerte fra by og bygd
Til steder de trodde seg trygg.
Noen gikk, -og andre fikk kjøre.
Hvor du kom, var det liv og røre.

Noen reiste fra maten i grua,
en fikk med seg gardiner fra stua.
Noen tok brøddeigen med seg på lasset,
Andre tenkte: appelsiner må passe.
Kaos var det, -med mange rykter,
Å være **hjemme** det alle frykter.

Så kom det en vinternatt sur og kald,
Den husker vi **altfor** godt.
Gestapo brøt seg inn med vold
I hytter og i slott.
De ranet med seg mange mann
-de tok vår sønn og bror.
De satte Birkeland i brann

Med hogg, -og vonde ord.

Der stod de, -Norges unge menn
I lenker og i bånd,
Men med blikket fritt, -og ryggen rak,
De sto som hånd i hånd.
For hvert et slag og hvert et ord,
Det hardnet til for dem.
Og lidelsen den ble så stor,
For alt må presses frem.

Så kom en dag det triste bud:
Til Tyskland var de sendt.
Og mange bønner nå til Gud
Fra Birkeland ble sendt.
Vi **fulgte dem** i tankene, -vi visste ikke hvor.
Vi **visste ikke** hva de led, -ei heller hvor de for.

Men tida gikk, -og Norges kår ble verre år for år.
De åra fast i minnet står, -og **aldri** ut de går!
Vi ble jo satt på streng rasjon, -i smør og all slags mat,
Og det vi setta på vårt bord var «merkekjøpte fat».
Som nistemata vi hadde brød med kålrot-skiver på.
Og brødmels-brødet huskes nok, -det var jo kun et lokk.
Potetene ble målt og veid, -og sendt til fremmed makt.
Og melk og kjøtt og korn og fleisk ble straks til hæren brakt.
Og merker kom på klær og sko og alt vi måtte ha.
Vi måtte hvor vi gikk og sto, på grensepasset dra.

Ved Osebru og Kvennebru, der var det utsatt vakt,
Og kom du der forruten pass, da ble du tatt med makt.
Vår radio, den måtte vi til Nazifolket gi.
Hvis ikke, -så fikk hele bygda svi.
-Men likevel, -vi gikk på lur, -og hørte BiBiCi.
Vi hørte Londonstemmen sa:
«Hold motet ditt på topp.
Når tiden kommer, kan vi dra med Norges beste tropp.»
Da må vi tenke på de to
Som ofte diskusjonen tok.
Den ene sa: «Det kan ta mange år.»
Den annen svarte: «Nei det går,

me ska se te vega at me freden får.»

Så ble det mai i -45 hvem husker ikke det?
Vi fikk den melding om at nå er det blitt fred!!!

Og rundt omkring vi ser med fryd
At flagget: Norges største pryde
Det kom til topps på hver en stang
-og synger høyt sin høytidssang.
Fred og frihet det førte oss sammen,
Frihet for folk og frihet for land.
Bare noen fikk oppleve skammen.
De som var fiendens hjelpesmann.

På Tomta ble det stelt til fest
Der hjemvendte fanger var hedersgjester.
De kom med tog til Herefoss frem
Og skal **i dag** få komme hjem.
Generator-biler tok av sted
For fangene å hente ned.
Med jubel og andakt folket fikk vente
For å hilse velkommen til gamle kjente.

Men fem lange år i arbeid og nød
Uten å få sitt daglige brød.
Det setter sitt preg på noen og hver,
-men som vi jublet når vi fangene ser,
Men, -midt i gleden, der er et sår:
Det er ikke **alle** som oppleve får
Å hente sine fra leirene i live,
-da kan et gjensyn sårt opprive.

Så midt i gleden, var sorgen stor
Med tap av det beste vi hadde på jord.
At freden var dyrt kjøpt, -det vil vi minnes,
Men lyse minner jo også finnes.
Og når vi feirer vår 50-års fest,
Vi ønsker velkommen til hver en gjest.
Vi hygger oss alle og tenker på gleden
Vi **alle** hadde som opplevde freden.
Mye er glemt, men en ting er sant:
Krigen ble slutt, -og denne vi vant.

Jubileumsutstillingen på Birkeland

Liv Mollestad og Sigurd Løyning fikk i oppdrag av jubileumskomiteen å lage en utstilling fra krigens dager. Det var en så omfattende oppgave at de fikk tak i noen dyktige medhjelpere: Martin Birkeland, Ove Tobiassen, Svenn A. Hansen, Johannes Agerbo, Martin Ivarson, Kristin Mollestad, Åsta Flakk og Odd Vang.

Utstillingslokalet var den gamle Bankbua ved siden av Birkeland Motell. Der var det og vaktrom til HV-soldater, som skulle holde vakt både dag og natt fra 8. mai til 17. mai. Folk var villige til å låne ut gjenstander de hadde liggende fra krigsåra, og utstillingskomiteen arrangerte alt sammen på en oversiktlig og vakker måte.

Noe av det første øyet falt på, når en kom inn i utstillingslokalet, var et kjøkken, slik det vanligvis så ut under krigen. Det hadde springvann og utslagsvask, men bare nok elektrisk strøm til ei lita kokeplate. Den sto ofte på vedkomfyren, når komfyren ikke var i bruk. Der sto og det gamle strykejernet, som måtte varmes opp ved bruk. Der lå og varmesteinen, som ble brukt til å varme opp senga med om kvelden. Ved siden av komfyren sto vedkassa. Ved utslagsvasken var det vannause og B-såpe, og i vaskebalja sto vaskebrettet.

På kjøkkenbenken sto melkespannet, kaffekverna og kjøttkverna. Gamle ukeblader og den gamle Bibelen var og lagt fram. Langpipa hang på veggen og kortpipa var på plass sammen med gamle tobakks – og fyrstikkesker og «sigaretter». Ved ovnen hang tobakksblader til tørk.

På golvet var det vevde filleryer, og på divanen lå et vevd divantepeppe med puter. Det var bare enkelte hus som hadde divan på kjøkkenet, men om den mangla, var det likevel et yndet fellesrom, der praten gikk livlig. Der var det og von om å få en ekstra matbit, dersom det fantes noe i huset. Vinduet var dekt med et kolsvart blendingsgardin, og i kroken sto spinnerokken.

Det kom inn 5 militæruniformer som ble hengt på utstillingsdokker:

1. En uniform til en tysk vaktssoldat med fullt utstyr, Mauserkarabin, M.G.34 maskinpistol og Smaiser.
2. Ånon Buli's soldatuniform fra krigen ved Narvik, med Krag-Jørgensen gevær.
3. Peder Mollestads flygeruniform, som han brukte i England under krigen.
4. En uniform til en engelsk kommandosoldat, med Stengun
5. En «uniform» til en norsk motstandsmann med knebukser, vindjakke og armbind med det norske flagget på, og pistol.

Det var og utstilt 2 konteinere fra flyslepp i kommunen, en fra slippet på Svalandsheia og en fra Øyneheia.

En brudekjole sydd av fallskjermstilke og en kjole sydd av bleikte melsekker var minner fra krigens dager. Der hang og noen fangeklær, som en tysklandsfange hadde tatt med seg. En liten buksedress, som en tysklandsfange hadde kjøpt i Sverige til sin halvannen års gamle, men usette nevø, var et fint fredsminne.

Noen gamle radioer sto sammen med en illegal radio, som var innebygd i et vedtre. Et billedgalleri med krigsbilder var lånt ut av Birkenes Kameraklubb. Et stort skissert kart over Birkeland under krigen hang på veggen.

Vi nevner til slutt noe i fleng:

Materiell fra en krigsseiler, medalje og bok gjennomboret av granatsplinter. Fangebrev skrevet fra konsentrasjonsleiren. Rasjoneringskort, grenseboerbevis mm.

En lønningspose med gamle norske pengesedler, 10 – 5 – 2 kronesedler.

Plakater, dagbok, utklippsbok fra krigen. Fædrelandsvennen 1940-45.

NS-propaganda med plakater, trykksaker, rundskriv, forordninger mm.

Telt, sko og engelsk leketøy. En duk sydd på Grini av innsmugla smådeler.

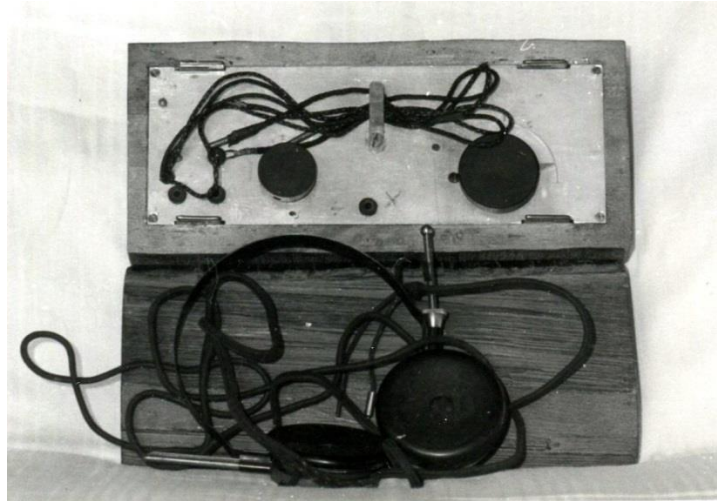
Leker og skrin laga av russiske fanger. Småting laga av fanger på Grini.

Fredsbildet av kong Haakon VII som avslutning på utstillingen.

Utstillingen ble besøkt av mellom 1200 og 1500 personer.

Et vanlig kjøkken under krigen

Radio innfelt i et vedtre

Soldatuniformer

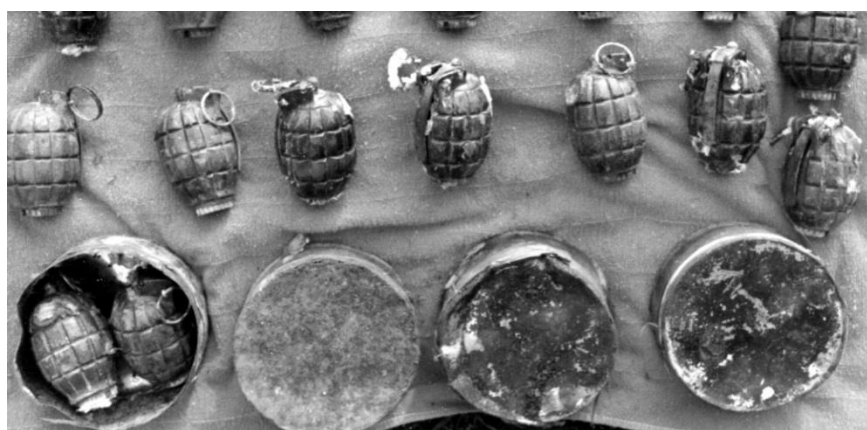
Tysk vaktsoldat

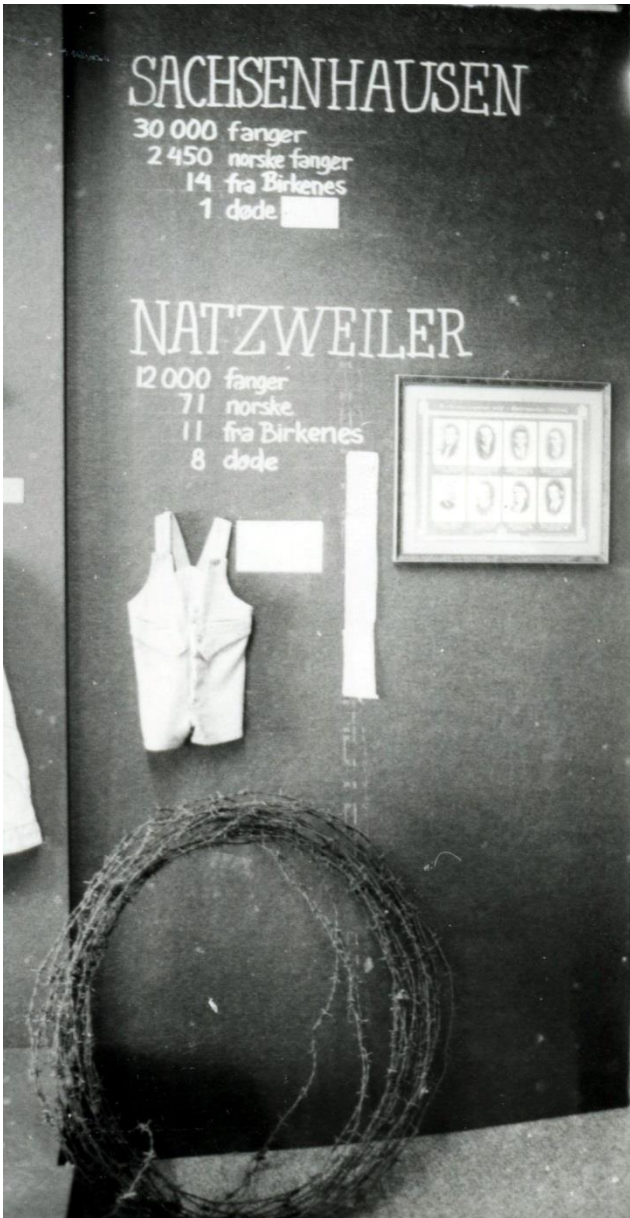
Norsk soldatuniform

Fra flyslippet på Svalandsheia

Handgranater fra flysleppet på Øyneheia

Konsentrasjonsleirene

Fredsdagen 8. mai 1945